

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
(PAÜİFD)

İF Adına Sahibi
Prof. Dr. Ali YILMAZ
(PAÜ İlahiyat Fakültesi Dekanı)

Editör
Yrd. Doç. Dr. Mithat ESER

Editör Yrd.
Yrd. Doç. Dr. İdris TÜRK-Yrd. Doç. Dr. Yrd. Doç. Dr. Fatih İBİŞ

Yayın Kurulu

Yrd.Doç.Dr. Ali KARATAŞ
Yrd.Doç.Dr. Osman ORUÇHAN
Yrd.Doç.Dr. İsmail YALÇIN
Yrd.Doç.Dr. Fatih İBİŞ
Yrd.Doç.Dr. Nuh SAVAŞ
Yrd.Doç.Dr. İdris TÜRK
Yrd.Doç.Dr. Kemal GÖZ
Yrd.Doç.Dr. Mithat ESER
Yrd. Doç. Dr. Fatih TOPALOĞLU
Öğr. Gör. Halil ÇATAL
Okt. Hana GÜVEN
Arş. Gör. Halil İŞILAK
Arş. Gör. Mustafa TÜRKAN
Arş. Gör. Halil İbrahim KARAÖZ
Arş. Gör. Emine ÖZBEK
Arş. Gör. Yasin BOSTAN

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Abdulkadir DÜNDAR, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrahman ÖZDEMİR, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan KOŞUM, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILMAZ, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram Ali ÇETİNKAYA, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. A. Bülent ÜNAL, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin ERUL, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN, Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal TOSUN, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Fuat AYDIN, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan KESKİN, Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet KONUR, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ, Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ, Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet BAKTIR, Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN, Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Salih AKDEMİR, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Seyit BAHÇIVAN, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Soner GÜNDÜZÖZ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Talip TÜRCAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz CAN, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ÖZCAN, Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK, Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Yaşar TÜRK BEN, Bozok Üniversitesi

İletişim

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Rektörlük Binası Altı

Kınıklı Kampüsü- DENİZLİ

Tel: 0 258 2962300Faks: 0 258 2962322

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/pauifd>

İÇİNDEKİLER

Makaleler

İLM-İ KELÂM'IN DOĞUŞU VE DOĞASI HAKKINDA FELSEFÎ BİR TAHLİL
Mehmet Fatih Birgöl 1-33

EŞ'ARÎ KELAMININ DÎNÎ, HİSSÎ VE FELSEFÎ KARAKTERİ ÜZERİNE
Fatih İbiş 34-47

DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN VEDA HUTBESİNDE İNSAN ONURU
Hasan Dam-Meryem Karataş 48-75

ZEYDÎ-SELEFÎ ÂLİM İBNÜ'L-VEZÎR'İN HAYATI, ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ
Elif Yazıcı 76-93

Çeviriler

İSLÂM FELSEFESİNİN DAVRANIŞ TEMELLİ ÇEVRESEL TUTUMA BAKIŞI
Mohd Nor Mamat and Siti Fatahiyah Mahamood
Çev. Kemal Göz 94-105

Tanıtım ve Değerlendirmeler

Çocukta Değer Bilinci Ve Karakter Eğitimi
Osman Mutluel
Yasin Bostan 106-112

İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı V. Koordinasyon Toplantısı
İsmâîlîlik ve Bâtınî Zihniyet Çalıştayı
Halil Işlak 113-119

İSLÂM FELSEFESİNİN DAVRANIŞ TEMELLİ ÇEVRESEL TUTUMA BAKIŞI*

Mohd Nor Mamat and Siti Fatahiyah Mahamood**

Teknoloji Üniversitesi İslâmî Düşünce ve Anlayış Merkezi

MARA, MALEZYA

mohdnoor@salam.uitm.edu.my

Kemal GÖZ***

Özet

Bu makale, çevreyle alakalı insan davranışının önemini belirten kavramsal teoriye ilişkin felsefi esasları içerir. Sürdürülebilir bir yaşamda çevre yönetimi, ilgilenilen en önemli alandır. Çevreye karşı hâkimane/bilgece bir davranış eğitiminin başarısını sağlamak için birçok kampanya, kurs ve hatta hukuki yaptırımlar mevcuttur. Eğer çevre anlayışı dini öğretilere ve felsefeye dayanırsa bu çok etkili olabilecek ve sonsuz faydalar oluşturacaktır. Kutsal Kitab'ın ortaya koyduğu ve Peygamber'in Sünnetinin desteklediği bu teorik prensipler sadece Müslümanlar için değil aynı zamanda bütün insanlar için uygulanabilir. Çevremizdeki tüm varlıklarla etkileşimimizde en iyi rehber Yüce Yaratıcı'nın buyruklarıdır. Buna ek olarak bu prensipler ödül kavramıyla doğrudan ya da dolaylı olarak yakından ilgilidir. Bu makale, çevremizde metafizik olanlar dâhil bütün varlıklara karşı yapılması ve yapılmaması gereken, iyi veya kötü alışkanlıklar veya olumlu ya da olumsuz davranışları göstermek için anlaşılır kavramsal bir çerçeveyi vurgulamaktadır. En önemli nokta, bu felsefenin çevreyle alakalı iyi davranış telkin etmeye yönelik yaklaşımları, stratejileri veya aktiviteleri tasarlamak amacıyla bir altyapı oluşturmasıdır.

Anahtar Kelimeler: İslam, çevre davranışı, çevre etiği, çevre felsefesi

Islamic Philosophy on Behaviour-based Environmental Attitude

Abstract

This paper concludes philosophical elements regarding conceptual theory, significances of human attitude towards the environment. In a sustainable life, environmental management becomes the most crucial area to be concerned. There are many campaigns, courses and even legal enforcement to ensure the success of educating wise attitude towards environment. This could be more effective and will create eternal effects if the understanding of environmental attitude would be based on religious teachings and philosophy. Not only for Muslims, these theoretical principles were described by the Holy Book, supported with the Prophet's tradition which could also be practiced by all mankind. The Great Sustainer is the best provider of the guidelines in interacting with all entities in our environment. In addition, they are closely related to the concept of rewards, directly or delayed. This paper highlighted a conceptual framework to be understood, in order to guide the do's and don'ts, good or bad habits and positive or negative behavior towards environmental entities, including metaphysical entities. The most important point is, this philosophy would be a platform towards designing approaches, strategies or activities towards inculcating good behavior towards environment.

Keywords: Islam, environmental attitude, environmental ethics, environmental philosophy

* ajE-Bs, Asian Journal of Environment-Behaviour Studies, May 2010 s.49-60.

** Centre for Islamic Thought and Understanding, University Teknologi Mara-Malaysia

*** Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, kemalgoz@pau.edu.tr

1. Giriş

İnsanoğlu, tüm ekolojik sistemde Allah tarafından yaratılan varlıklardan biridir. Bu yüzden onun varlığı her zaman diğer çevresel varlıklarla ilişkilendirilmiştir. İslâm, kendini ortaya koyuşunda insanın etkileşimini üç kategoriye ayırır:

- Allah ile etkileşimi (Yaratıcı)
- İnsanlarla etkileşimi (Aynı türün çevresel varlıkları)
- Çevreyle etkileşimi.(İnsandan başka diğer varlıklar)

Bu, insanlar ve çevre, fizik ve metafizik arasında tam bir etkileşimin uygulanmasında İslâmî bağların mükemmelliğini göstermektedir. Bu makale, çevremizde metafizik olanlar dâhil bütün varlıklara karşı yapılması ve yapılmaması gereken, iyi veya kötü alışkanlıklar veya olumlu ya da olumsuz davranışları göstermek için anlaşılır kavramsal bir çerçeveyi vurgulamaktadır. En önemli nokta, bu felsefenin çevreyle alakalı iyi davranış telkin etmeye yönelik yaklaşımları, stratejileri veya aktiviteleri tasarlamak amacıyla bir altyapı oluşturmasıdır.

1.1. Araştırmanın Amaçları

Bu makale şu amaçları hedeflemektedir:

- Çevrecilik ve çevresel davranış konusunda en iyi alternatif felsefeyi belirlemek
- Çevreyle alakalı davranışlar konusunda İslâmî kaynakları incelemek
- Çevresel davranış çalışmalarında stratejilerin kavramsal çerçevesine öncülük etmek.

2. Çevreye Yönelik Davranışa İslâmî Bakış

Dünyada birçok din, farklı açılardan insanın çevreyle etkileşimini vurgulamaktadır. Mesela Yahudiler, bitki ve ürünler için *Tu Bishewat* olarak bilinen özel bir yeni yıl kutlaması yaparlar. Benzer şekilde, (The Genesis: Eski Ahit/Tevrat'n Yaratılış bölümüne göre) Hristiyanlar her zaman balıklar, kuşlar ve yaban hayatıyla etkileşimdedir. Aynı şekilde Yılbaşı ve Paskalya şarkıları sürekli hayvanlar ve bitkilerle ilgilidir. Diğer yandan Sihler Tanrılarının ağaçta hayvanların rüyalarında yaşadığına ve insanların içinde canlandığına inanırlar. Aynı şekilde Budistler çevre ahengi için ibadet

olarak çeşitli kutlamalar yaparlar (A. R. Agwan, 1997). Bu bir bakıma, dünyadaki birçok dinin içeriği olarak insanlar ve çevre arasındaki yakın ilişkiyi yansıtmaktadır.

İslam'da çevreyle insanın etkileşimi Kur'an-ı Kerim'de birçok defa bahsedilir, hadislerle desteklenir ve sahabiler ve âlimler tarafından detaylı bir şekilde açıklanır. Kur'an-ı Kerim'de halife olarak insanların sorumluluğu ile alakalı bir ayet, insanlar ve kâinat arasındaki temel ilişkiyi ortaya koyar ve bu birçok başka ayet tarafından da desteklenir.

“Sizi topraktan yarattık, yine sizi oraya döndüreceğiz ve bir kez daha sizi ondan çıkaracağız.” (Taha, 20/55)

“Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harçayarak) ahiret yurdunu iste, ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez.” (Kasas, 28/77)

Bu konuda Resulullah (sav) Hadisinde şöyle der:

“Bu dünya güzeldir ve yeşildir ve Allah sizi dünyada kendisinin halifesi yaptı ve O (her şeyi) görendir.” (Müslim)

İlk Müslüman âlimlerin açıklamalarına göre, insanın çevreyle etkileşimi, insanlar ve Allah arasındaki etkileşim (kulları olarak), insanlar arasındaki etkileşim (toplumdaki bir sosyal varlık olarak), diğer varlıklarla etkileşimi (Allah'ın halifesi olarak) gibi belirgin bir etkileşim sonucu çıkarılabilir.

Bu etkileşim kavramı, her mükellefte devam etmektedir ve o emanet olarak taşınmaktadır. O sadece ahlaki ve alternatif bir görev değildir, aynı zamanda insanoğlunun bir sorumluluğudur. Bu, Resulullah (sav)'tan Abdullah ibn Ömer'in rivayet ettiği hadiste açık bir şekilde anlatılmıştır:

“Hepiniz çobansınız ve yönettiklerinizden sorumlusunuz.” (Buhari ve Müslim)

İslam'ın yaşam tarzı, *hablun minallah* (insanın Allah ile etkileşimi) ve *hablun minannas* (insanın diğer insanlar ve çevreyle etkileşimi) olarak adlandırılan iki ana etkileşimi söz konusu ettiğimizde mükemmeldir. Vahiy rehber alındığında bu etkileşimin detaylı prensipleri doğal olarak gerçekleşir.

İslam, arınmanın ve buruna su çekmenin (*istinşak*) sembolize ettiği hijyene ve suyun temizliğine sürekli vurgu yapar. Benzer şekilde, çevre çöp atmanın yasaklanmasıyla temiz tutulmalı ve insan sağlığı çevresel ekosistemdeki önemli

varlıkların bir parçası olarak temizlik uygulamalarıyla sürdürülmelidir. Aynı zamanda bize temiz yiyecekleri (*tayyibat*) yememiz tavsiye edildi, ölmüş hayvanları ve kan gibi maddeleri yememiz yasaklandı. Bu örnekler göstermektedir ki İslam, insanın çevreyle ilişkisi konusunda çok titizdir ve esas olarak günlük hayattaki ibadetlerin yerine getirilmesine odaklanmıştır.

Aynı zamanda diğer birçok ibadet ve ahlak prensipleri birbiriyle mesela, insanın bitkilerle, hayvanlarla, metafizik varlıklarla ve kendisi gibi diğer insanlarla etkileşiminde örtüşür. Buna ilaveten İslam ilk defa eşitlik ve adalet vurgusuyla tanındı. Birçok delil, uyum ve doğru bir saygı konusunda insanlar arasındaki etkileşimin önemine işaret etmektedir. Geleneksel olarak Müslüman toplumun sosyal hayat tarzı şöyle bilinir:

“Gençlerimize ve yaşlılarımıza saygı göstermeyen bizden değildir.” (Ebu Davud, Tirmizi)

Kısacası İslam, karı-koca, çocuklar ve aile, öğretmen ve öğrenciler, komşular, arkadaşlar, idareci ve insanlar, Müslümanlar ve gayri Müslimler ve daha başkaları gibi çeşitli açılardan insan ilişkilerinin birçok edep ve ahlakının altını çiziyor.

Bitkiler veya bitki örtüsü insanın yaşamında her zaman etkileşimi olan ve büyük bir katkıya sahip önemli varlıklardır. Kur'an-ı Kerim'de bitki örtüsüne özel bir önem verilir ve Tin (İncir ağacı) diye bir bitkinin adı ile isimlendirilen bir sure bile vardır. Ayrıca insanın bitki örtüsüyle etkileşiminden bahseden Nahl 16/12, En'am 6/141, Enbiya 21/78 gibi çok sayıda ayet vardır. İslam aynı zamanda insanın bitki örtüsüyle etkileşimine ilişkin pek çok prensibi vurgulamaktadır. Mesela,

• Bitki örtüsünü ve onun doğal formlarındaki türlerini, canlı renkleriyle ve yeşil tonlardaki yapraklarıyla çiçekleri koruma ve sahip çıkma.

Bu dünya güzeldir ve yeşildir, Allah sizi kendisinin halifesi olarak yarattı ve O (her şeyi) görendir. (Müslim)

• Bitkileri kesmekten, koparmaktan ve geçerli bir mazeret olmaksızın ölümlerine yol açmaktan kaçınma.

• Bitkileri uygun bir şekilde kullanma.

İslam aynı zamanda hayvanlarla insanlar arasındaki etkileşim konusunda da çok hassastır. Birçok hayvan yiyecek olarak tüketilmelerine ve insanların yararına kullanılmalarına rağmen bu etkileşim olumlu bir şekilde devam etmelidir. Bizzat

Kur'an-ı Kerim'de En'am (büyükbaş ve küçükbaş), Bakara (buzağı), Neml (karınca), Ankebut (örümcek) ve Fil gibi bazı hayvanların adları bazı surelerin ismi olarak yer alır. Bu meyanda, insanın hayvanlarla etkileşiminden Kur'an-ı Kerim'de Mu'minun 23/80, En'am 6/142, Yasin 36/71-73 ve daha başka ayetlerde bahsedilir. Bir köpeğe iyilikle davranan kişinin cennetle ödüllendirileceğinden söz edilirken kediye eziyet eden bir kişinin de cehennem azabıyla cezalandırılacağı rivayet edilmiştir. Bu, insanlarla hayvanlar arasındaki etkileşimin önemini belirgin bir şekilde ortaya koyar. İnsan ve hayvan arasındaki etkileşimin temel örnekleri arasında şunlar vardır:

- Yemek için hayvanları boğazlama. Bu, onları öldürmeden önce acımasız davranışlar ile hayvanları acı çektirmekten kaçınmayı gerektirir.

- Ne zararsız ne de zararlı hayvanların öldürülmeleri, bize saldırmadıkça ve zarar vermedikçe teşvik edilmemelidir.

- Ölmelerinden önce dayanılmaz acı çekmelerine mani olmak için insanların hayvanları (zararlı olanlar dâhil) yakmak, gömmek ya da suda boğmak yoluyla öldürmelerine izin verilmemelidir.

- Hiçbir hayvan horoz döğüşü, boğa güreşi ve benzerleri gibi eğlence amacıyla kullanılamaz ve faydalanılamaz. Rasulullah (sav) şöyle demiştir:

Bir serçeyi geçerli bir sebep olmadan öldüren kişi, mahşer gününde Allah tarafından hesap üzere çağrılacaktır. (Nesai, İbn Hibban)

İslam'da insan ve çevre arasındaki etkileşim, metafizik çevre ile insan arasındaki etkileşimin ele alındığı gibi gayet dikkat çekicidir. Bu bakış açısı ne batılı bilim adamları ne de onların aktivistleri veya çevrecileri tarafından değerlendirilmiştir. Bu metafizik varlıklarla insan etkileşimine dair bazı örnekleri Peygamberin hadislerinde şu şekilde görebiliriz.

- *Her ne kadar banyoda yalnız olsa bile kişi banyo yaparken yine de çıplak olmamalıdır. Bu mahrem yerlerinin örtülmesi kuralına uymaktır ve aynı zamanda devamlı etrafımızda bulunan meleklerle saygı göstermektir.*

- *Bir kişi yalnız olsa da bir topluluk için dua etmeye teşvik edilir ve bu aynı zamanda etrafında olabilen Müslüman cinleri de anmaktır.*

- *Boş olsa da bir Camiye girerken selam veriniz.*

- *Tenha yerlerde ve ağaçların altında saygılı olunuz. Orası Cinlerin eğlendiği ve hoşlandığı yerler olabilir.*

• *Kesilen hayvanların kemikleri düzgünce temizlenmeli ve cinlerin yiyeceği olarak ağaçlara konulması teşvik edilmeli.*

• *Orman, boş evler ve bunun gibi belirli yerlere ulaştığımızın bir ilanı olarak bazı duaları okumak.*

• *Size zarar vermediği sürece beyaz yılanın öldürülmesine izin verilmez. Çünkü o bir barınma yerine ihtiyacı olan bir cin olabilir.*

3. İslam Felsefesinin Çevre Tutumu: Kur'an ve Sünnetin Bir Analizi

Batılı bilim insanlarının ortaya koyduğu modern çevre teorisi, doğanın bütünlüğüne dayalı bir çözüm ile baş edemedi. Kısacası, İslam Felsefesinin çevre ahlakı teorisi Prof. Dr. Seyyid Hüseyin Nasr, A. R. Agwan ve diğer bazıları tarafından tartışıldığı gibi genellikle beş rükünde sınıflandırılabilir ve sonuçlandırılabilir: *Tevhid, Hilafet, İman, Orta Yol ve Muvazene*. Bu beş esas İslam çevre ahlakı kodlarını oluşturmak için temel gerekler olabilir ve çok basit bir şekilde açıklanabilir. Bu kriterler İslam çevre ahlakında temel esaslar olarak vurgulanmaktadır.

3.1. Tevhid

Çevre, hiyerarşi, roller ve tüketici davranışının anlaşılması *vahiy* ana kaynağına dayanmalıdır. Çevreyi korumayı hedefleyen tüm kararlar, Allah tarafından şart koşulan kurallar yoluyla yönlendirilmeli, yönetilmeli ve ekosistemdeki her bir varlığın faydaları göz ardı edilmemelidir. Başka bir ifadeyle, insanların aşırı kişisel çıkarları, hayvanlar ve diğer ekosistem hepsi gündemde olmamalıdır. İslam'ın çevre hakkındaki sözü, başlıca rehber veya daha basit durumlarda Allah yönelimli etkileşim olarak bize vahyin önemini çerçevelemektedir. Allah'tan istenen tüm şeyler, belirli şartlarda mantıksız bile olsa tüm diğer varlıkların öncesinde olmalıdır. Aynı zamanda bu, çevresel ekosistemin iyiliğini bir kenara koymaksızın kaynak olarak Kur'an ve Hadisin muhtevasının önüne yerleştirdiği Halife olarak insanları andırır. Bu arada, tüm *icthadi* kararlar, bağnazlık yerine mantığı kullanarak Kur'an'ın ve Hadisin esaslarına vurgu yapar. *Tevhid* kavramı, bu gerçekte bütün çevresel iletişimi daha dengeli bir yolda garanti ettiği gibi yaratıcı olarak Allah'a dayanır. Ali Şeriatî (Agwan, 1997) bunu şöyle ifade eder:

Tevhitte, monoteizm hakkında her şey vardır. Bundan dolayı, insanlar sadece bir güce ve bir elçiye, ümitle bir kibleye, bir Tek olana karşı korkutulurlar. Bunun dışındaki

her şey kıymetsizdir. Tevhit insanlara özgürlük ve şeref bahşeder. O'na inatla baş eğmede diğer güçlerle savaşması için insana yardım eder. (Ziauddin Sardar, 1985.)

3.2. Hilafet

İnsanlar Allah tarafından çevreyi yönetme ve hizmet sorumluluğuyla (*emanet*) Halife olarak atanmıştır. Çevre, önceden Allah tarafından belirlenmiş görevleri ifa etmesi için insanlara bir yer işlevi görür. Bununla birlikte, insanlar önemli vazifeleri üstlenmek için tek başına değıllerdir. Buna karşılık vahiy yoluyla şeriat tarafından yönlendirilirler. Tevhit bakımından güçlü bir inanca sahip olan bir Halife, şeriat görevlerini yerine getirmede zorluklarla karşılaşmayacaktır. Allah'a karşı mükellefiyetlerini güçlü bir şekilde kavrayan ve fark eden insanlar emaneti ve yöneticiliğı (*Hilafet emaneti*) kabul ettiklerinde hilafeti altındaki çevresel varlıklara asla zarar vermeyeceklerdir. Bu Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilir:

Şüphesiz Biz, emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik. Onu yüklenmekten çekindiler, korktular. İnsan onu yüklendi. Muhakkak ki o, çok zalimdir, çok cahildir. (Ahzab, 33/72)

Allah'a kulluk etmek için Halife olarak yaratıldığımız farkındalığına göre insanlar, kendilerini yönetecekleri çevre kavramını anlamak için yeterli bilgi ile donatmalıdır. Emanetin ve şeriatın farkındalığı ve fark edilmesi ile insanın çevreyle uyumlu etkileşimi garanti altına alınacaktır. Müslüman bir âlim olan Parvez Manzoor (Agwan, 1997) şunu iddia etmektedir:

“Uygulanması sayesinde, geçici koşullar, sonsuz zorunluluklar, hukuk şeklinde nesnelleştirilen somut eylem ve etik duyarlık için tercihler şeklinde değıştirilen ahlaki seçenekler tarafından hükme bağlanır. Bu aslında, İslam'ın mükemmel problem çözme metodudur. Çevre ahlaki konusundaki teorik bir araştırma, işlevsel ve İslam tarihinin bir parçası olabilmek için şeriatın objektif bir çerçevesi yoluyla başarmalıdır. Böylece şeriat hem ahlaki normları hem de somut ekolojik olaylara ait eylem kararlarını alabilen Müslüman devletlerdeki hukuki yapıyı sağlar. Şeriat İslami bir durumda karar almak için sadece bir zorunluluk değıil fakat aynı zamanda İslami çevre felsefesinin teorik tartışması için paradigmaları sağlayan ahlaki bir gerçekliktir.”

Bundan dolayı, çevre bilimi bağlamında uygulanan teoriler ve ideolojiler ne olursa olsun, şeriat uygulamasını yerine getirmede Allah tarafından verilen

yükümlülükleri taşıyan hilafet kavramına dayandığı sürece, şüphesiz ki sürdürülebilir çevre yönetimi ve iletişiminin yolunu açacağı sonucuna varılır.

3.3. Refah

Çevre insanın varoluşuna katkıda bulunmak ve hizmet etmek için fonksiyonlar ile yaratılır. Bu, birçok kanıtla anlaşılabilir. Onlardan biri şöyledir:

“Bu (hayvanlar) ağırlıklarınızı ancak güçlüklerle katlanarak varabileceğiniz bir memlekete taşırlar. Şüphesiz Rabbiniz çok şefkatli, pek merhametlidir”.(Nahl, 16/7)

Nahl 16/5, 8, 11, 16, 67; Yasin 36/36; En’am 6/141, 143; Mu’minun 23/80. ayetlerde ifade edildiği gibi çevresel varlıkların insana katkısı hususunu nakleden çok sayıda başka ayet vardır.

Günümüzün modern dünyasında, çevresel ekosistemdeki varlıklara aynı zamanda ticari statülerine dayalı olarak değer verilmesi ölçüsünde, ticari değerlere anlamsız şekilde tapılmaktadır. İslam’da sosyal ve genel refaha kişisel çıkarlar ve azınlık varlıklardan daha fazla öncelik verilmelidir. Dahası, çevresel varlıklara özel haklar mücadelesinde özellikle, yöneticiler ve uygulayıcılar olarak insanlar, sorumluluk değerleri haklardan önce gelmelidir. Çevresel varlıklar döngüsünde, karşılıklı etkileşim, her bir varlık birbirini tamamlamasının bir sonucu olarak kendi rolünü ve sorumluluğunu saygılı bir şekilde ifa ettiğinde uyumlu ve dengeli olacaktır. Diğer varlıklarla ilgilenen ve onlara öncelik veren her varlık, onlar arasında daha iyi bir etkileşime neden olan karşılıklı bir saygı yaratacaktır. Bu durumda, genellikle insanlar, cinler ve diğer canlıların kötülüklerinin neden olduğu problemler, O’nun kanunlarına (*Sünnetullah*) riayet edilerek Allah tarafından açık bir şekilde öngörülür. Bu kavram, çevresel varlıklar arasındaki etkileşimin hiyerarşisini belirlemede son derece önemli olarak ticari değeri ortaya koyan insanmerkezciliğin abartılı teorisini dolaylı olarak çözer.

3.4. İtidal (Orta Yol)

İslam, tüm davranışlarda ve uygulamalarda itidali teşvik eder. Bunun Peygamberin hadislerinde karşılığı vardır:

“İtidal üzere olunuz ve zorluklar karşısında dik durunuz ki bir Müslümanın kaderine düşen sıkıntılar, yoldaki bir engel, bir diken batması bile onun için bir kefarettir.” (Buhari, Müslim)

Hatta Rasulullah (sav), bizzat bütün her şeyde itidal üzere olmanın önemine işaret etmiştir. Aynı şey mantıksız bir aşırılık ve taassubun tarafsızlık yerine daha fazla zarar getirmesi gibi çevrenin korunmasıyla ilgilidir. Mesela, bir süre önce Avustralya’da geyik yetiştirme, yırtıcı hayvan varlığı saldırıya uğradığında ve önemli ölçüde yok olduğunda şiddetle ve süratle arttı. Neticede, aralarındaki aşırı rekabet ve açlıktan öldüklerinde besin zinciri etkilenir. Özellikle Allah’ın nimetlerinden istifade etme hususunda doğa ile uyumlu olmayan çokça adımlar açıkçası zarara yol açmaktadır. Rasulullah’ın (sav) orta yolu tutan bir ümmet (ümmeden vasaten) olma konusundaki emri açısından baktığımızda, itidalin birbirleriyle ilişkide doğru bir konuma sahip bütün parçalar bakımından önemi ortaya çıkmaktadır.

Kısacası, realiteye uygun düşen eski meseleler ne olursa olsun, insanın çevreyle etkileşimi, aşırı olmamalı ve aşırılık veya taassubdan kaçınılmalıdır. İslami teori ve felsefe, çevre felsefesi düzeninde aynı temel referanslar (Kur’an ve Hadis) yoluyla onları inşa etmede itidali esas aldığından asla muhalefet üzerinde durmaz. İslam’da teori ve felsefe, aynı temel referansa uygun düşen felsefe ve teoriyi inşa etmede itidal üzere olma ve bütün bakış açılarını ve uygulamaları derleyen bir düzenli çevresel felsefeyi tasarlama nedeniyle muhalefete meyiletmez. Antroposentrizm, Ekosentrizm, Hayvan Hakları, Teknosentrizm veya Batılı aşırı uç görüşlüler tarafından yaratılan diğer “izm”ler gibi teoriler, İslam tarafından hiçbirine meyilli veya tam olarak hiçbirine karşı olmadan ılımlı bir şekilde kabul edilen felsefelerdir.

3.5. Denge(Muvazene)

Çevre, Allah tarafından bilinçli olarak dengeli ve belirlenmiş en iyi ölçülerde yaratılmıştır. Kur’an-ı Kerim’de, Allah’ın kainatın yaratılışında belirlediği denge ve ölçüyü açıklayan çok sayıda ayet vardır. Tevazun kavramı, çevreyle etkileşim ve onu korumada hareketleri ve kararları yönetmelidir. Mesela ortaklık kavramı, çevresel varlıklara haksızlıkları engellemek için benimsenmelidir. Ekosistem döngüsündeki uyumlu denge, Allah tarafından akıllıca ve mükemmel bir şekilde yaratılmıştır. Ekosistem döngüsünde herhangi bir şeyin eksikliği veya fazlalığı, sürekli zarara ve dönüşümdeki diğer varlıkların dağılmasına yol açabilir. Karbondioksiti emen ve oksijen

üreten yeşil ağaçları kesmek bir şekilde doğal dönüşüme zarar vermektir. Bunun sonucu da insanlar ve hayvanlar gibi varlıkları öldürmektir. Bundan başka, özel durumuna (H2O) karşı su damıtma işlemi, onu çeşitli elementlerden arındırmak, gerçekte içtiğimiz sudaki besin ve enerjiyi yok etmek anlamına gelir.

“(Allah) Rahmandır! O Kur’an’ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona konuşmayı öğretti (ve anlamayı). Güneş ve ayın hareketleri (tam) bir hesaba göredir. Yıldızlar ve ağaçlar onun buyruğuna boyun eğdiler. O göğü yükseltmiştir ve dengeyi (adaleti) sağlamıştır.” (Rahman 55/1-7.)

“Yüce Rabbinin adını tesbih et. O Yarattıp şekil vermiştir. O her şeyi ölçüyle yapıp doğru yolu göstermiştir.” (A’la 87/1-3.)

Aynı şey, maddiyata ve maneviyata dayalı çevresel varlıkları değerlendirmede olduğu gibi diğer bağlamlardaki dengeye de uygulanır. Her varlığın değerleri, herhangi birine karşı önyargı olmadan gerçek bir bağlamda yapılmalıdır. Hesaba katılması gereken bir diğer faktör, çevreyi korumaya, fiziksel ve ruhsal, kısa vadeli (dünyevi) ve uzun vadeli (uhrevi) kazanımları elde etmeye yönelik dengedir.

“Allah’ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu da gözet, dünyadaki payını da unutma. Allah’ın sana yaptığı iyilik gibi sen de iyilik yap. Yeryüzünde bozgunculuk isteme, doğrusu Allah bozguncuları sevmez.” (Kasas 28/77.)

Allah tarafından yaratılan çevredeki dengeyi anlama, özellikle gerçek bakış açısından insanı gözlerini bağlayan kendi doymak bilmez kişisel arzuları için açgözlü gören günümüz dünyasında, çevresel teorinin uygulanmasındaki öz olarak kavranmalı ve istifade edilmelidir. Neticede bu, bazı durumlarda karşıtlığa, haksız rekabete ve kadcerciliğe yol açar. Dengeli İslâmî tasavvur, itidal kavramıyla uyumludur. Bundan dolayı itimat ve idareciliğin (Hilafet emaneti) farkındalığında olduğu gibi tevhit esaslarına dayalı olarak arttırılmalıdır.

Yukarıda sözü edilen beş gerekçeye (rükün) dayanan teori uygulamasıyla, çevresel felsefeler, mümkün olan her esnek yollarda daha yeterli ve etkili anlamlara gelmelidir. İslam, kurallar/kanunlar, yasaklamalar, öneriler ve hatta çevresel kalkınma için insan entelektüelliğine dayanan araştırma ve yenilikler ile üzerinde tartışılmış temel prensiplerde çeşitli ana meseleleri belirlemiştir. Bütün yönlerden tek mükemmel din olduğu için, Kur’an-ı Kerim ve Hadis’teki kanıtların, bizim itaat etmemiz için özetlenmiş çeşitli esaslara sahip temel referans oldukları inkâr edilemez. Eski âlimler

bile esasen gelişmeye, araştırmaya ve çevresel yönetim bakımından olduğu gibi insanın çevreyle etkileşimine ilişkin ana meselelerin düzenlenmesine katkıda bulunmuşlardır.

4. Sonuç

Sonuç olarak, İslam felsefesindeki anlayışımız, özellikle başlıca kaynaklar olan Kur’ani ve Peygamberi öğretisi, çevreye karşı iyi davranışı ve tutumu telkin etmede bireye rehberlik yapacaktır ve şüphesiz bu, ahiret gününe ertelenen mükâfatlarla vaat edilen ibadetin bir parçası olacaktır. İslam, itimat ve idarecilik (Hilafet emaneti), insanlara çevreyi yönetmek ve idare etmek için önemli bir iş olarak verildiğinde, çevresel ekosistemdeki etkileşim davranışını büyük bir mesele olarak görür. Allah tarafından yaratılan çevredeki her bir ve bütün elementler, önemlidir ve fonksiyoneldir, hiçbiri amaçsız yaratılmamıştır.

Yaratılışlar (birbiriyle) ilişkilidir ve akıllıca yönetilmelidir. Batılı bilim adamları ve çevrecilerin dinleri (Hristiyanlık ve Yahudilik) çevresel kriz faktörü ve insanları manipüle eden gücü nedeniyle sürdürülebilir bir çevreye engel olarak suçladığı ifadeye (Mohd Noor Ramlan, 1999), İslam perspektifi yaygın ve doğru olması bakımından en iyi alternatif çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Dahası, gerçeğe adapte olmada İslam’ın genişliği, bir halife olarak insanın fonksiyonları ve statülerini lekelemeksizin çevresel samimiyeti bir hayat biçimi olarak yerleştirme yönünde ana sütundur. Kapsamlı çevresel ekosistem teorisinde referans, doğrudan yorum araştırma yolu ile ekoloji ve kozmolojideki bilimsel kanıtı doğrulayan Biruni, İdrisi, İbn Hayyam, Cahız, İbn Sina, Kazvini, Demiri, Bağdadi, Suyuti, İbn Batuta ve daha pek çoğu gibi aydın sınıflarda olduğu şekliyle çevrenin hareket kılavuzu olarak Kur’an ve Hadis ana kaynakları olmalıdır.

Kaynakça

Agwan, A. R. (1997). *Islam and The Environment*. Kuala Lumpur: Synergy Book International.

Abdul Halim Sulaiman, Dr. (1998). “Pertimbangan Ekologi Dalam Pengurusan Alam Sekitar”: Seminar Alam Sekitar: Pengurusan Bijak Alam Anugerah Tuhan. Kuala Lumpur: IKIM 27-18 October 1998.

Bhatti, Engr. Akhtar K. and Gul-e-Jannat, Dr. (1994). *The Holy Quran on Environment*. Pakistan: Royal Book Company.

“Environmental Ideologies” [Environmental Philosophy and Ethics: Introduction and Rationale]. April 11, 2002.

<http://www.ecospace.newport.ac.uk/philosophy/cssecotech.htm>

“Environmental Values” [Anthropocentrism: A Misunderstood Problem]. April 13, 2002. <http://www.ericademon.co.uk/EV/EV603.html>

“Ecocentrism vs Anthropocentrism” [Ecocentrism vs Anthropocentrism: Green Nature]. April 13, 2002. <http://www.greennature.com/article.php?sid=469>

“Classifying Environmentalism” [A Critical Introduction to Technocentrism and Ecocentrism]. May 16, 2001. <http://www.greenwich.ac.uk.htm>

Jamaluddin, M. J. (1996). *Impak Pembangunan Terhadap Alam Sekitar*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.

Mohd Noor Ramlan (1999). *Ekologi Asas and Alam Semulajadi Terpilih*. Shah Alam: Biroteks Universiti Teknologi Mara.

Qushani, Mehdi (1986). *The Holy Quran and The Science of Nature*. Tehran: Islamic Propagation Organisation.

Samsu Adabi Mamat & Mohd Bustaman Abdul Aziz (2001). “Al Quran, Manusia dan Falsafah Al Quran”: National Seminar Environmental Management 2001: Current Development and Future Planning. Bangi: Universiti Teknologi MARA 14-15 Ogos 2001.

The Dorling Kindersley (1998). *History of The World [Revised Edition]*. London: Dorling Kindersley Limited.

Uthman El Muhammady (1998). “Perspektif Pengurusan Alam Sekitar: Islam and Alam Sekitar”: Seminar Alam Sekitar: Pengurusan Bijak Alam Anugerah Tuhan. Kuala Lumpur: IKIM 27-18 October 1998.

Wan Mohd Azam Mohd Amin, Dr. (1996). “Prinsip-prinsip Umum Penjagaan Alam Sekitar Menurut Al Quran and As Sunnah”: *Dakwah* April 1996 Bil 227: 19-25.

Ziauddin Sardar (1991). *Sentuhan Midas (Terjemahan)*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

Ziauddin Sardar (1990). *Masa Hadapan Islam: Bentuk Idea Yang Akan Datang (Terjemahan)*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.